

Katharina von Bora: een reuzin-in-rok (1983)

Luthers' vrouw was meer dan alleen maar 'een gevluchte non'

Sieth Delhaas

OPZIJ, november 1983

Inleiding

Op 10 november is het 500 jaar geleden, dat Maarten Luther, de kerkhervormer, in het Duitse Saksen werd geboren. Deze gebeurtenis krijgt ook in ons land veel aandacht. Een geschikte gelegenheid om eens te kijken naar zijn vrouw. Voor de meesten zal haar naam, Katharina von Bora, niet bekend zijn. Anderen, die wel van haar gehoord hebben, weten vaak niet meer dan dat zij 'een gevluchte non' was en later een 'zorgzame, vrome huisvrouw'. Haar grote capaciteiten hebben de geschiedenis niet overleefd en zijn ook door haar tijdgenoten meestal zeer negatief beoordeeld.

Want op belangrijke momenten in haar leven nam Katharina andere beslissingen dan van een vrouw in haar tijd verwacht mocht worden. Zo geeft zij Luther zelf te kennen, dat als hij haar als echtgenote zou vragen, zij geen 'nee' zal zeggen; zij denkt met de reformator mee in theologische en politieke zaken, ze weet binnen enkele jaren beslag te leggen op flinke stukken grond en weet die voortreffelijk te beheren. Bovendien is ze de eerste vrouw in Saksen, die als enige erfgename door haar man wordt aangewezen in plaats van hun kinderen, zoals de wet eiste.

Geestelijke stand

Evenals veel meisjes overkomen is in de middeleeuwen, wordt Katharina al heel jong, waarschijnlijk als vier of vijfjarige op een kloosterschool in de kost gedaan. Vier jaar later bestemt haar vader haar definitief voor de geestelijke stand. Hiermee spaart hij een bruidsschat uit. Katharine treft het, dat ze terecht komt in een klooster van de Cisterciënser Orde. Deze orde stond bekend om de goede opleiding op haar kloosterscholen. En voordat de 'jonge maagd', zoals de nonnen-in-spé worden genoemd, op 16-jarige leeftijd haar wijding ontvangt, heeft ze een gedegen opleiding gekregen. Behalve de Latijnse taal komen grammatica, retorica en dialectica, geometrie, aritmetica, astronomie en muziek op het lesrooster voor. Een opleiding, die overal elders op de universiteiten wordt gegeven aan de mannelijke studenten. Behalve deze intellectuele bezigheden geldt de kloosterregel dat naast gebed en meditatie, met handenarbeid in eigen onderhoud moet worden voorzien. De Cisterciënzer Orde staat er om bekend, dat de kloosterlingen – waarbij de vrouwen niet voor de mannen onderdoen – het meest ruwe werk niet schuwen. Zij weten van woeste stukken

grond vruchtbare akkers en weilanden te maken. Achteraf bezien is dit kloosterleven een uitstekende voorbereiding op het leven, dat Käthe later te wachten staat.

Als zij, 24 jaar oud, samen met acht andere nonnen in de Paasnacht van het jaar 1523 het klooster verlaat, is dat zeker een weloverwogen stap en geen avontuurlijke vlucht. Hoewel de kloosterlingen achter een heel streng 'slot' leven, door tralies en stilzwijgen verstoken van elk contact met de buitenwereld, dringt het nieuws van de nieuwe leer van Luther toch tot deze vrouwen door. Zij worden geconfronteerd met zijn overtuiging, dat de geestelijke staat niet heiliger is dan de wereldlijke – zoals Rome altijd heeft geleerd – en dat het gedwongen celibaat een groot kwaad is. Voor vrouwen geldt, zeker volgens Luther, dat het huwelijk haar werkelijke levensbestemming is. Käthe behoort tot de eerste groep nonnen, die om deze reden het klooster verlaat. Geen kleine onderneming, want de familie zal zich zeker niet over hun zusters of dochters ontfermen. Het helpen ontvluchten of verbergen van een non, die immers voor eeuwig de bruid van Christus is, wordt zelfs met de dood bestraft. Met de hulp van Luther, die een bevriende koopman inschakelt, komen de vrouwen in Wittenberg terecht. Ze worden er niet met open armen ontvangen, hoewel dat van de nieuwe geloofsgenoten wel verwacht had mogen worden. Eerder staan hen spottende opmerkingen te wachten, zoals, een student in die dagen aan een vriend schrijft: 'Ze hebben waarschijnlijk even hevig naar een vrijer als naar de vrijheid verlangd.'

Zes van de ex-nonnen kunnen na enige weken, nadat Luther hun familie overtuigd heeft van de juistheid van zijn standpunt over het kloosterbestaan, naar hun families terugkeren. Voor Käthe en twee anderen geldt dit niet. Zij moeten noodgedwongen in Wittenberg blijven. Twee jaar woont en werkt Käthe bij rijke en voornamen burgerfamilies in de stad. In de huizen van deze rijke burgers heeft zij het reilen en zeilen van een huishouding geleerd. Zij is er ook in aanraking gekomen met de noodzaak om zich via het verwerven van eigen bezit, te ontworstelen aan de afhankelijkheid van de keurvorst.

Als Käthe op 13 juni 1525 met Luther trouwt heeft ze een halfjaar daarvoor de rector van de Wittenberger universiteit als huwelijkskandidaat afgewezen. Een ongehoorde brutaliteit van de 'gevluchte non' – een stigma, dat ze haar hele leven zal blijven dragen – die bovendien al niet meer één van de jongsten is. Als 'de wereld' van het huwelijk van de ex-monnik en zijn non hoort (waaruit volgens een oude fabel de antichrist geboren moet worden), staan vriend en vijand klaar om de stap van Luther te veroordelen.

Luther en Käthe hadden dit voorzien. Daarom wisten slechts vijf intieme vrienden van hun trouwerij, die in het geheim met deze vijf als getuigen, wordt uitgevoerd.

Het zijn allemaal feiten, die de sympathie van de meeste mensen voor Käthe niet doet toenemen. Een vrouwenleven is in die tijd niets waard. En als je daarenboven zo duidelijk laat merken hoe jij wilt leven en met wie je wilt omgaan, is de kritiek niet van de lucht. Jaloezie en roddel blijven Käthe haar hele leven begeleiden. Naast heel goede vrienden, meest collega's van Luther en hun vrouwen, die haar leren kennen en haar capaciteiten leren waarderen, zijn er tallozen, die haar haar voorname plaats misgunnen.

Grondbezit

Dankzij een zeer uitgebreide briefwisseling, die Luther met de meest uiteenlopende personen voert – hij schreef circa 3300 brieven – zijn allerlei facetten ook uit zijn gezinsleven bewaard gebleven. De zogenaamde ‘tafelgesprekken’ zijn daarvoor echter de belangrijkste bron. Omdat de professoren aan de universiteit verplicht waren ook studenten in hun huis in de kost te nemen, woonden er al kort na hun huwelijk talrijke studenten in Luthers huis. Zij aten mee aan tafel en enkelen hebben gedurende een periode van ruim 15 jaar, nauwkeurig genoteerd wat Luther zei: van de meest onbenullige dingen tot de belangrijkste theorieën. Käthe en Luther, die van de keurvorst de beschikking hadden gekregen over het ‘zwarte klooster’, het voormalige Augustijnenklooster waarin Luther voor zijn huwelijk woonde, krijgen zes kinderen en verzorgen daarnaast nog minstens elf pleegkinderen, waarvan sommigen wezen zijn. Dat weerhoudt Käthe er niet van de grond rondom het klooster te herscheppen in moestuinen, de verwaarloosde brouwerij van het klooster weer in bedrijf te stellen en langzamerhand beslag te leggen op grote stukken grond, soms zelfs met boerderijen, waarop ze allerlei gewassen verbouwt en veeteelt bedrijft, zodat ze alle mensen, die aan haar tafel zitten van spijs en drank kan voorzien. Het doet Luther eens verbijsterd zuchten: ‘Ik verdien maar 200 gulden en de keuken kost alleen al 500 gulden.’

Käthes grootste vreugde en trots is het als zij in 1540 van haar broer Hans von Bora het kleine landgoed Zolsdorf kan kopen; het laatste stukje familiebezit, dat nog aan de verarmde familie behoort. Weliswaar krijgt ze de benodigde 600 gulden van de keurvorst cadeau, omdat de Luthers geen contant geld ter beschikking hebben, maar daarover liggen ze geen van beiden wakker. De keurvorst geeft zijn belangrijke onderdaan graag wat hij vraagt uit dank voor alles wat hij voor zijn volk doet. Toch heeft Luther het moeilijk met het toenemend familiebezit. Hij laat herhaaldelijk protest horen als Käthe haar zinnen op een volgend stuk land heeft gezet. Hij vindt, dat bezit de mensen in de macht van de duivel brengt. Hij is ervan overtuigd, dat God wel helpt als er geen geld is. Maar Käthe is, ondanks haar oprechte vroomheid, realistischer ingesteld en zorgt er voor, dat zij met haar gezin onafhankelijk wordt van de gunst van anderen.

Hoe goed zij dit heeft gezien blijkt als Luther in 1546 overlijdt. Weliswaar heeft Luther een testament gemaakt, waarin hij zijn vrouw als enige erfgenaam benoemt, maar de kanselier van de keurvorst, probeert die wilsbeschikking ongedaan te maken. Het is wet in Saksen, dat de kinderen erven en dat de echtgenote – ook al heeft ze er, zoals Käthe nog zo hard voor gewerkt – slechts wat huisraad en kleding krijgt en volkomen afhankelijk wordt van de kinderen. Die Saksische wet bepaalt zelfs, dat de opvoeding van de kinderen van de moeder wordt afgepakt, omdat ze daartoe niet meer in staat wordt geacht.

Maandenlang vecht Katharina, met behulp van Melanchton, Luthers vriend en collega, die tot voogd over haar is aangesteld, om de zeggenschap over haar bezit en haar kinderen te mogen houden. Haar strijd wordt beloond. Als ze zes jaar na haar man sterft roept Melanchton de professoren en studenten op haar begrafenis bij te wonen en haar zo de laatste eer te brengen, die haar toekomt vanwege haar grote vroomheid én uit dankbaarheid voor al haar werk en dat van haar man.

Het is een teken aan de wand, dat deze vrouwengestalte, in haar tijd een reuzin-in-rok, door de geschiedenisschrijvers is misvormd tot een kleinburgerlijke huisvrouw van Luther over wie niet meer te vertellen is dan dat ze een ‘gevluchte non’ was.

Het boek 'Mevrouw Luther' van Sieth Delhaas komt begin november uit bij uitg. Luyten in Amstelveen.